

Ljudska bezbednost za XXI vek: izazovi zdravstvene bezbednosti Zbornik studentskih radova

CENTAR
PUBLIC POLICY
RESEARCH

Ljudska bezbednost za XXI vek: izazovi zdravstvene bezbednosti - Zbornik studentskih radova

Izdavači

Misija OEBS-a u Srbiji

Centar za istraživanje javnih politika

Dizajn

Milica Dervišević

Štampa

Jovšić Printing Centar doo, Beograd

Tiraž

100 primeraka

ISBN

Beograd, 2021. godine

Ljudska bezbednost za XXI vek:
izazovi zdravstvene bezbednosti-
Zbornik studentskih radova

Sadržaj

PREDGOVOR 7

PREDNOSTI I MANE AUTORITARNIH I DEMOKRATSKIH REŽIMA
U BORBI SA COVID-19 PANDEMIJOM NA ODABRANIM PRIMERIMA 9

SLOBODA IZRAŽAVANJA vs. TEORIJE ZAVERE – OSVRT NA
AMERIČKO ISKUSTVO 21

PREDGOVOR

Ove godine obeležavamo pet godina rada Fonda „Svetlana Đurđević Lukić” čiji je cilj da motiviše studentkinje i studente svih fakulteta u Srbiji da kroz istraživačke radove obrađuju aktuelne teme koje se mogu dovesti u vezu sa konceptom ljudske bezbednosti. Nadamo se da smo u dosadašnjem radu uspeali da očuvamo pokretačku ideju nagradnog konkursa – čuvanje sećanja na našu saradnicu i osnivačicu Svetlanu Đurđević Lukić, ekspertkinju za ljudsku bezbednost, čiji je rad obeležen traganjem za svežim, relevantnim temama koje pokreću ljude i unose novi sadržaj u etablirane koncepte.

Naše stipendiste i stipendistkinje krasi isti živ istraživački duh i želja da se na promišljen način progovori o aktuelnim bezbednosnim izazovima. U protekle četiri godine u seriji zbornika našli su se tekstovi o posedovanju i zloupotrebi malokalibarskog oružja, nasilju u porodici, zaštiti privatnosti, prirodnim katastrofama, ali i izazovima zdravstvene bezbednosti. U ovom, petom po redu zborniku, u fokusu mladih istraživača i istraživačica je uticaj virusa COVID-19 koji menja gotovo sve aspekte našeg življenja.

Bez sumnje, globalna pandemija sada definitivno predstavlja prekretnicu u redefinisavanju bezbednosnih politika nacionalnih država, a posebno politika zdravstvene bezbednosti, utiče na svakodnevnu bezbednost i prosperitet svakog od nas, ali i menja sutrašnje globalno postkovid društvo.

Ove godine smo se odlučili za dva rada koja su odabrana na osnovu ocena žirija. Autor Milan Blagojević, student doktorskih studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, u radu *Sloboda izražavanja vs. teorije zavere – osvrt na američko iskustvo* problematizuje pitanje cenzure i slobode govora, odnosno efekte cenzure i posledice koje bi one izazvale. Stavom da cenzurisanje teorija zavera, uprkos njihovoj neistinitosti i potencijalno štetnom karakteru, ni sa moralnog ni sa praktičnog gledišta nije prihvatljivo, autor ovog teksta naginje intelektualnoj poziciji koja u prvi plan stavlja slobodu govora, verujući u sposobnost otvorenog interneta da se „samoreguliše” i navedene teorije diskredituje bez spoljne intervencije. Zaključak do kojeg dolazi autor jeste da bi sankcionisanje neprihvatljivih mišljenja iznetih na internetu proizvelo više štete nego nedelovanje, te da bi se time podstakla opasna koncentracija moći koja bi potencijalno mogla da ugrozi principe na kojima moderna demokratska društva počivaju.

Drugi, koautorski rad potpisuju Milica Dukai, studentkinja osnovnih studija Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, i Nenad Hrisafović, student master studija na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad, pod nazivom *Prednosti i mane autoritarnih i demokratskih režima u borbi sa COVID-19 pandemijom na odabranim primerima*. Autori preispituju prednosti i mane u reakcijama na COVID-19 pandemiju u državama sa različitim političkim režimima, tačnije onih sa demokratskom i autoritarnom orijentacijom. Analizirajući odgovore Sjedinjenih Američkih Država (SAD), Kine, Rusije i Tajvana autori u analizi zaključuju da uprkos činjenici da su zemlje autoritarne orijentacije uspešne u kontroli i suzbijanju pandemije, one su postigle svoje rezultate oslanjajući se na veoma striktno mere potencijalno ugrožavajući prava i slobode svojih građana. Relativni uspeh Tajvana u suzbijanju pandemije pokazuje da je odgovornost prema ljudima u demokratijama ključna, da one nisu suštinski inferiornije od autoritarnih zemalja u odgovoru na krizu i da diktatorstvo nije neophodno za postizanje efikasnosti i efektivnosti.

Ovo je peti zbornik studentskih radova koji Centar za istraživanje javnih politika u okviru Fonda Svetlana Đurđević Lukić objavljuje uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji. Veliku zahvalnost izražavamo Misiji OEBS-a u Srbiji koja kontinuirano pruža značajnu podršku za realizaciju konkursa i prepoznaje značaj podsticanja mladih studentkinja i studenata da razmišljaju o ključnim pretnjama po ljudsku bezbednost. Centar se takođe zahvaljuje stručnom žiriju koji čine dr Vladimir Bilandžić, dr Vanja Rokvić i dr Srđan Korać.

U Beogradu, decembra 2021.

Sekretar Fonda „Svetlana Đurđević Lukić”
Filip Stojanović

PREDNOSTI I MANE AUTORITARNIH I DEMOKRATSKIH REŽIMA U BORBI SA COVID-19 PANDEMIJOM NA ODABRANIM PRIMERIMA

Milica DUKAI*, studentkinja osnovnih studija
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

Nenad HRISAFOVIĆ, student master studija
Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkiatić, Novi Sad

Sažetak: *Aktuelna pandemija je navela države sveta da preispitaju uspeh svojih režima u doba krize uvođenjem mera različitog obima i strogosti. Cilj ovog rada je utvrđivanje prednosti i mana u reakcijama na COVID-19 pandemiju u državama sa različitim političkim režimima, tačnije onih sa demokratskom i autoritarnom orijentacijom, oslanjajući se na odabrane primere. Indikatori koje ćemo koristiti pri evaluaciji su prosečan broj zaraženih tokom perioda od sedam dana (na milion ljudi), „višak mortaliteta”, procenat potpuno vakcinisane populacije, stepen prihvatanja vakcine i uspeh u očuvanju ljudskih prava i ekonomske sigurnosti građana. Države koje ćemo primarno uzeti u obzir pri proceni su Sjedinjene Američke Države (SAD), Kina, Rusija i Tajvan. Zaključujemo da uprkos činjenici da su zemlje autoritarne orijentacije uspešne u kontroli i suzbijanju pandemije, one su postigle svoje rezultate oslanjajući se na veoma striktne mere potencijalno ugrožavajući prava i slobode svojih građana. Relativni uspeh Tajvana u suzbijanju pandemije pokazuje da je odgovornost prema ljudima u demokratijama ključna, da one nisu suštinski inferiornije od autoritarnih zemalja u odgovoru na krizu i da diktatorstvo nije neophodno za postizanje efikasnosti i efektivnosti.*

Ključne reči: *demokratija, autoritarnost, politički režimi, COVID-19, epidemiološke mere*

* Email: dukaimilica@gmail.com

UVOD

Države širom sveta su usvojile brojne mere zaštite u nameri da promene ponašanje svojih građana i suzbiju širenje aktuelne pandemije. U te mere spada zatvaranje škola i radnih mesta, otkazivanje javnih događaja, restrikcije u vezi sa brojem ljudi na okupljanjima, kao i restrikcije putovanja, što uključuje obustavu međunarodnog, a negde i međugradskog saobraćaja i zatvaranje granica. Ono u čemu se zemlje razlikuju jesu obim i strogoost ovih mera, što uglavnom varira u zavisnosti od stepena njihove demokratičnosti, odnosno autoritarnosti.

Cilj ovog rada je utvrđivanje prednosti i mana u reakcijama na COVID-19 pandemiju u državama sa različitim političkim režimima, tačnije onih sa autoritarnom i demokratskom orijentacijom. Cilj, takođe, predstavlja i davanje doprinosa pri utvrđivanju ključnih razlika u postupanju autoritarnih i demokratskih političkih režima u kriznim situacijama kakva je COVID-19 pandemija, i to osvrtno na nekoliko značajnih primera. Države koje će primarno biti uzete u obzir pri proceni su Sjedinjene Američke Države (SAD), Kina, Rusija i Tajvan. Smatramo da su SAD, Kina i Rusija bitne pošto predstavljaju tri najveće svetske sile i neke su od najbogatijih i najuticajnijih zemalja na svetu, dok se vrednost Tajvana u ovoj proceni ogleda u njegovom specifičnom statusu azijske, kolektivističke zemlje koju odlikuje demokratski režim. Logičan korak u analizi bio bi uključivanje zemalja Evropske unije, ali, zbog ograničenog obima ovog rada, kao i značajne heterogenosti članica EU po relevantnim obeležjima, reakcije njihovih vlada na krizu nisu uzete u razmatranje. Indikatori koje ćemo koristiti pri evaluaciji su prosečan broj zaraženih tokom perioda od sedam dana (na milion ljudi), „višak mortaliteta“ (u odnosu na očekivani), procenat potpuno vakcinisanih građana i stepen prihvatanja vakcine. Treba napomenuti da uspešnost u borbi sa virusom ne treba da se ogleda samo u ovim merama, već i u očuvanju ljudskih prava i ekonomske sigurnosti građana. Zbog već pomenutih ograničenja, treba biti oprezan pri izvođenju opštih zaključaka koji se odnose na sve demokratske ili autoritarne zemlje i sagledati predstavljeni problem iz ugla specifičnosti odabranih država koje se, osim po političkim režimima, razlikuju i po mnogim drugim karakteristikama.

Za vladu se može reći da je autoritarna kada nudi malo ili nimalo političkog pluralizma, pribavlja legitimnost apelovanjem na emocije i vidi režim kao rešenje za društvene probleme, potiskuje antirežimski sentiment i/ili aktivnosti i kada poseduje nespecifična ovlašćenja koja mogu biti proizvoljno promenjena (Linz, 1964, according to Alon et al., 2020). Što se tiče demokratije, ona ima četiri ključna elementa: glasače predstavljaju zvaničnici izabrani na slobodnim i fer izborima, građanima je dozvoljeno da učestvuju u političkom sistemu, ljudska prava građana su zaštićena i sprovo-

di se vladavina prava, a zakoni se odnose jednako na sve građane (Diamond, Morlino, 2004).

Indeks demokratije je sačinjen u cilju merenja stanja demokratije u 167 zemalja i teritorija, pri čemu se oslanja na nekoliko kriterijuma: pluralizam, građanske slobode, funkcionisanje vlade, političko učešće i politička kultura. Na osnovu vrednosti indeksa, koja se kreće u rasponu od 0 do 10, svaka od zemalja se kategoriše u jedan od četiri tipa režima: „autoritarni režim”, „hibridni režim”, „manjkava demokratija” i „potpuna demokratija”. Prema ovom indeksu merenom 2020. godine, Sjedinjene Američke Države predstavljaju „manjkavu demokratiju“ (7.92), dok je Tajvan predstavljen kao „potpuna demokratija“ (8.94). Taj indeks iste godine za Kinu iznosi 2.27, a za Rusiju 3.31, što znači da ove zemlje predstavljaju primer „autoritarnog režima“ (Index, 2020).

Aktuelna pandemija predstavlja ozbiljan izazov kako za demokratsku tako i za autoritarnu vlast. Ona je pokazala da obe forme vlade imaju svoje specifične snage i slabosti. U autoritarnim zemljama centralizovana vlast omogućava odlučno, brzo delovanje, ali njihova sklonost održavanju tajnosti može dovesti do suzbijanja informacija i ignorisanja problema. Autokratska vlada će najverovatnije delovati brzo i žustro i efektivno mobilisati resurse i pri tom neće uzeti u obzir izborne posledice. Građani autokratskih država su možda skloniji praćenju političkih instrukcija, ali takve države pate od manjka transparentnosti i prestrogih reakcija. Na primer, cenzurisanje činjenica o pandemiji može navesti ljude da postanu neoprezni. Takve države takođe mogu imati problema sa reagovanjem na pandemiju zbog korupcije i nejednakosti u dostupnosti resursa (Karabulut et al., 2021). U demokratiji veća transparentnost otežava prikrivanje pretnje i ignorisanje zahteva građana da se nešto učini, ali decentralizovana vlast može dovesti do sporog i potencijalno neefektivnog delovanja (Stasavage, 2020).

Odgovor autoritarnih država

Prvi odgovor Kineske komunističke partije se nije pokazao kao uspešan pošto je suzbijanje informacija dovelo do epidemije u Vuhanu. Ubrzo nakon toga, kineska vlada je odreagovala uvođenjem strogog karantina. Osim toga, usvojena je i politika ekstenzivnog testiranja i socijalnog distanciranja, kao i izolacija i nadzor zaraženih (Azman, Luquero, 2020; Stasavage, 2020). Vlast Kine se oslonila na ratne narative protiv virusa radi mobilizacije javnosti i stavila naglasak na grupnu solidarnost u borbi sa pandemijom (Yan et al., 2020). Od uvođenja ovih mera broj smrtnih slučajeva u mnogim zemljama Zapada bio je daleko veći od onog u Kini. Prosečan broj novoza-

raženih tokom perioda od sedam dana (na milion ljudi) u Kini iznosi .02 (Ritchie et al., 2020). Pokazano je da je Kina među vodećim zemljama s obzirom na stepen prihvatanja vakcine od strane građana, gde je 91.3% ispitane populacije bilo spremno da je primi, dok je 70.8% u potpunosti vakcinisano. Pored ovog uspeha, u Kini se ne primećuje značajan porast mortaliteta u odnosu na očekivani (Ritchie et al., 2020; Sallam, 2021). Postavlja se pitanje da li se efikasnost u suzbijanju virusa može pripisati činjenici da je Kina autoritarna zemlja ili je za nju odgovorna neka druga odlika kineskog društva, na primer kolektivism. Azijske zemlje, kao što je Kina, kolektivistički su orijentisane, što znači da su njihovi pripadnici skloniji saradnji zarad opšteg dobra (Hofstede, 2015, according to Alon et al., 2020), dok zemlje Zapadnog sveta ističu individualizam. Ova distinkcija može pružiti potpuniji uvid u razlike u odgovoru na krizu između azijskih i Zapadnih zemalja, u čemu su se kao uspešnije izdvojile zemlje Istočne Azije, bez obzira na politički sistem (Alon et al., 2020). Ono što navodi na zaključak da autoritarnost zemlje ima značajan uticaj na efikasnost u suzbijanju virusa jeste činjenica da u takvim zemljama veoma strog karantin može biti nametnut bez obzira na pitanje ljudskih prava i građanske slobode, što bi na primer značilo da nema rizika od demonstracija ili sudskog osporavanja (Stasavage, 2020). Određeni autori navode još jedno potencijalno objašnjenje. Naime, definicija potvrđenog slučaja koju Kina koristi razlikuje se od one koju koristi ostatak sveta, to jest Kina u kategoriju zaraženih COVID-19 virusom ubraja samo ljude koji ispoljavaju simptome, dok ostali uzimaju u obzir i one sa pozitivnim testom bez obzira na to da li su asimptomatični. Prema ovome, broj potvrđenih slučajeva je niži delom zbog toga što mnogi zaraženi ljudi ne ispoljavaju simptome (Alon et al., 2020).

U nekim drugim slučajevima, kao što je Rusija, autoritarni režimi su koristili alternativne taktike poput ignorisanja problema i sugerisanja da je neko drugi odgovoran. Vladimir Putin je odlučio da ignoriše problem, suzbije informacije i upravljanje krizom prepusti regionalnim guvernerima (Stasavage, 2020). Rusija je prvobitno umanjivala pretnju epidemije i zatim preduzela polovične i nekoherentne mere. Obeležje ruske politike u doba pandemije predstavlja suzbijanje loših vesti, dok je glavna odlika njenog javnog diskursa suprotstavljanje tvrdnji o broju zaraženih između vlasti i javnosti. Predsednik je bio veoma pažljiv da ne preuzme odgovornost ni za jednu restriktivnu meru, već je to prepustio regionalnim guvernerima koji nisu navikli na preuzimanje inicijative. Kao rezultat ovakvog uređenja, različiti guverneri nisu bili usaglašeni u svojim politikama, što je prirodno dovelo do nedoslednosti. Vremenom su, na brzoplet način, uvedene sve restriktivnije mere. Rusija je, takođe, usvojila dva standardna anti-krizna ekonomska paketa koji su ocenjeni kao skromni u poređenju sa mogućnostima ove zemlje. Medicinski radnici su bili nezadovoljni pošto je zemlja poslala velike količine lične zaštitne opreme Italiji, Srbiji i Americi, ostavivši svoje medicinsko osoblje bez dovoljno zaliha (Åslund, 2020). Potencijalna i delimična po-

sledica ovog uskraćenja mogla je biti prekomerna smrtnost građana Rusije u odnosu na očekivanu koja iznosi 22.1%, kao i činjenica da prosečan broj novozaraženih tokom perioda od sedam dana (na milion ljudi) u Rusiji iznosi 147.08 (Ritchie et al., 2020). Rusija uvodi obaveznu vakcinaciju za radnike iz uslužnog i transportnog sektora, a nevakcinisanim radnicima preti suspenzija (Dixon, 2021). Kada je u pitanju broj potpuno vakcinisanih, njega čini svega 28.6% populacije Rusije, što je donekle u skladu sa podacima o prihvatanju vakcina koji su pokazali da je samo 54.9% ispitanih građana bilo spremno da ih primi (Ritchie et al., 2020; Sallam, 2021).

Odgovor demokratskih država

Sjedinjene Američke Države predstavljaju demokratsku zemlju u kojoj je lider sa autoritarnim pristupom ugrozio protok informacija usvojivši destruktivni poričući pristup epidemiji, što je doprinelo nemogućnosti uspešnog delovanja (Greer et al., 2020). Uprkos upozorenjima o opasnosti virusa, predsednik Donald Tramp (Donald Trump) pretpostavio je da će pretnja jednostavno nestati, on je ignorisao metode suzbijanja virusa koje su se pokazale kao uspešne (praćenje kontakata¹ i potpuni karantin) i odlučio da zatvori granice tek mesec dana nakon izbijanja pandemije. Nakon isteka njegovog mandata, odgovor američke vlade pao je u ruke Džoa Bajdena (Joe Biden) pred kojim je stajao izazov održavanja ekonomske snage Amerike, kao i vakcinacija građana. Ubrzo nakon što je stupio na vlast, predsednik Bajden uvodi paket za pomoć od 1.9 triliona dolara, dodatno finansiranje i ekspanziju američkog zdravstvenog sistema i pomoć državama koje su članice SAD-a (Kapur, 2021). I pored brojnih protesta protiv maski i vakcina, američka vlada ne odustaje od uvođenja obavezne vakcinacije za sve radnike u državnom sektoru i određenim privatnim firmama (Brennan, 2020; Ogrysko, 2021; Wiseman, 2021). Naime, Bajdenova administracija planira da preko Službe za bezbednost i zdravlje na radu (Occupational Safety and Health Administration; OSHA) obaveže privatne kompanije koje upošljavaju preko 100 radnika na obavezno vakcinisanje zaposlenih, dok bi nepoštovanje ovih mera rezultiralo nedeljnim COVID-19 testiranjem ili disciplinskim merama (Wiseman, 2021). Mandat za vakcinaciju zaposlenih u privatnom sektoru trenutno je u početnim fazama, što ide u prilog argumentu da demokratske države reaguju sporije od država autoritarnog režima. Kada je u pitanju vakcinacija zaposlenih u državnom sektoru, Bajdenova administracija je sprovela ovaj mandat putem izvršnog postupka koji zaobilazi kongres i senat, što demonstrira da su demokratske zemlje ipak sposob-

1 Proces identifikacije ljudi koji su u skorije vreme bili u kontaktu sa osobom sa dijagnozom zarazne bolesti u cilju njihovog tretmana ili izolacije.

ne za brzo delovanje u suzbijanju virusa. Što se tiče obavezne vakcinacije, većina populacije podržava obaveznu vakcinaciju onih koji koriste usluge avio-transporta, posećuju restorane i provode vreme na svom radnom mestu, a 52% zaposlenih se slaže, dok je 38% protiv (Newport, 2021; Jones, Agrawal, 2021). Inicijalni odgovor američke vlasti na pandemiju je bio potpuno neadekvatan i doveo do smrti stotine hiljada Amerikanaca, pa je za sada broj smrti za 14.15% viši od očekivanog, a tokom ovog perioda javio se antivakcerski sentiment među građanima i omeo porast broja vakcinisanih koji trenutno iznosi svega 55% (Ritchie et al., 2020). Povrh toga, prosečan broj novozaraženih tokom perioda od sedam dana (na milion ljudi) u SAD-u iznosi 345.49 (Ritchie et al., 2020). Zbog svega toga američke institucije se nalaze pred velikim izazovom – potrebno je odgovoriti na pretnju što uspešnije i u što kraćem vremenskom periodu.

Kada su u pitanju ostale demokratske zemlje, neke od njih, kao što je Tajvan, bile su daleko uspešnije od SAD-a u kontroli pandemije zahvaljujući ranoj primeni testiranja i praćenja kontakata. Na Tajvanu je rana usmerenost na prevenciju smanjila potrebu za ekstenzivnim restriktivnim merama kojima pribegavaju autoritarne zemlje. Ono što je zajedničko Tajvanu i Kini jesu kultura i etnička pripadnost, dok se dve države razlikuju prema političkom režimu, po kom je Tajvan demokratska, a Kina autoritarna zemlja (Index, 2020). Tajvan je bio u dobroj poziciji da se nosi sa krizom zbog prethodnog iskustva sa dezinformacijama iz Kine, kao i izloženosti SARS-u. Država je brzo reagovala koristeći kombinovanje tehnologije nadzora na aerodromima, tehnologije praćenja, velikih i kompleksnih skupova podataka, kao i zdravstvenih podataka (Scher, 2020). Transparentna i otvorena komunikacija, koja predstavlja odliku demokratskih zemalja, omogućila je Tajvanu da reaguje na efektivniji i manje invazivan način od Kine. Tajvan je bio uspešan u brzom sprovođenju striktnih mera kontrole, racioniranju maski i implementiranju zabrane putovanja iz Kine i Hong Konga. Pored ovih mera, na Tajvanu je ubrzo formiran program socijalne zaštite za zaražene građane radi podsticanja iskrenog prijavljivanja simptoma. Zbog svega toga vlada ove države nije izgubila na legitimnosti i zaštitila je svoje građane (Alon et al., 2020). Prosečan broj novozaraženih tokom perioda od sedam dana (na milion ljudi) na Tajvanu iznosi .34 (Ritchie et al., 2020). Što se tiče uspešnosti vakcinacije u Tajvanu, treba napomenuti da nizak procenat vakcinisanih građana, koji iznosi samo 9% (Ritchie et al., 2020), delom može biti posledica geopolitičkih problema sa Šangajem, zbog čega je 33% stanovništva odbilo da primi vakcinu koja je prošla kroz to mesto. Nedovoljnom broju vakcinisanih je doprinelo i nepoverenje u specifične vakcine proizvođača AstraZeneka (AstraZeneca) i Medidžen (Medigen), za koje građani smatraju da su manje sigurne od zapadnih vakcina (Tiberghien, Zhao, 2021). I pored trenutne neuspešnosti u vakcinaciji svog stanovništva, odgovor tajvanske vlasti se izdvojio kao jedan od najboljih, sa jednom od najmanjih stopa novih slučajeva dnevno, kao i

zanemarljivom razlikom (−1%) između očekivane i stvarne stope smrtnosti građana (Ritchie et al., 2020).

Šta kažu istraživanja?

Istraživanje Karabuluta i saradnika iz 2021. godine, sprovedeno na uzorku od 99 država, pokazuje da je stopa infekcije za sada viša u demokratskim zemljama, ali da je stopa smrtnosti u njima niža. Što se tiče pokušaja vlade da cenzuriše medije, u istom istraživanju pronađena je pozitivna veza između ove varijable i stope infekcije, kao i negativna veza sa stopom smrtnih slučajeva. Zaključeno je da demokratske zemlje možda reaguju sporije, ali više vrednuju ljudski život i zdravlje (Karabulut et al., 2021). Iako autoritarne zemlje uvode stroži karantin i primenjuju praćenje kontakata u većoj meri, zemlje demokratske orijentacije su se pokazale uspešnije u redukciji geografske mobilnosti svojih građana (Frey et al., 2020).

Pitanje koje se javlja tokom aktuelne pandemije je zašto postoje tako velike razlike u reagovanju na pandemiju i uspeha u njenom suzbijanju u zavisnosti od političkog režima. Određeni autori nude nekoliko pretpostavki koje nisu međusobno isključive (Cassan, Van Steenvoort, 2021; Annaka, 2021). Prema viđenju „efikasne autokratije”, autokratske, autoritarno orijentisane zemlje jednostavno su efikasnije u uvođenju politika koje doprinose suzbijanju virusa. Ono što ide u prilog pretpostavci „efikasne autokratije” jeste činjenica da je Kina brzo odreagovala uvođenjem strogog karantina, dok je reakcija vlade SAD-a bila spora. Zatim, imamo viđenje „pristrasne autokratije”, prema kome se pretpostavlja da autokratske zemlje ne prijavljuju u potpunosti svoje podatke o COVID-19 (Cassan, Van Steenvoort, 2021). Ono što ide u prilog pretpostavci „pristrasne autokratije” jeste već pomenuti sukob između vlasti Rusije, za koju se sumnja da je suzbijala informacije, i njenih građana u vezi sa brojem zaraženih. I konačno, prema trećem viđenju, demokratski i autoritarno orijentisane zemlje poseduju sistematski različite karakteristike nezavisno od svog političkog režima (Ashraf, 2020, according to Cassan, Van Steenvoort, 2021).

Istraživanje Anake iz 2021. sprovedeno na uzorku od 108 zemalja uzelo je u obzir hipotezu „efikasne autokratije“ i „pristrasne autokratije“ i pokazalo da politički režim nije povezan sa brojem smrtnih slučajeva povezanih sa COVID-19 nakon uvođenja transparentnosti podataka kao kontrolne varijable. Njihovi rezultati ne podržavaju viđenje „efikasne autokratije” i ukazuju na to da je manipulacija podacima značajniji izvor naizgled nižih stopa smrtnosti u autoritarnim zemljama (Annaka, 2021). Za razliku od ovog, istraživanje Kasana i Stinvorta na uzorku od 137 zemalja (Cassan, Van Steenvoort, 2021) ide korak dalje i uključuje kontrolu varijabli koje se odnose na ka-

rakteristike zemalja i plana akcije vlada kako bi se uklonilo što više međurežimskih razlika. Rezultati ovog istraživanja ne podržavaju hipotezu „efikasne“ niti „pristrasne autokratije“, već idu u prilog trećoj. Ono na šta rezultati Kasana i Stinvorta, takođe, ukazuju jeste da nepotpuno prijavljivanje podataka u najvećoj meri zavisi od različitih karakteristika zemalja koje koreliraju sa političkim režimom, a ne da je direktna posledica režima. Iako je moguće da autoritarne zemlje nepotpuno prijavljuju podatke o broju smrtnih slučajeva povezanih sa COVID-19, razlog za to može biti njihova nedovoljna sposobnost da povežu smrt sa njenim uzrokom, a ne svesni pokušaj manipulacije. Dalje, manji broj prijavljenih takvih smrtnih slučajeva u ovim zemljama delom može biti posledica nižeg nivoa razvijenosti javnozdravstvene infrastrukture i statističke aparature (Cassan, Van Steenvoort, 2021). Kasan i Stinvort pružaju prodemokratski argument po kome iako ne deluje da postoje razlike u političkim režimima kada su u pitanju stope smrtnosti u vezi sa COVID-19, to može da prikriva činjenicu da su se autoritarne zemlje usmerile na redukciju smrti povezanih sa COVID-19 na račun smrti izazvanih drugim uzrocima. Oni dalje tvrde kako demokratije imaju više smrtnih slučajeva povezanih sa COVID-19 jer su bolji u prevenciji smrti koje nemaju veze sa COVID-19 zbog čega je njihova populacija u proseku starija i zbog toga sklonija umiranju u slučaju zaraze (Cassan, Van Steenvoort, 2021).

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je utvrđivanje prednosti i mana u reakcijama na COVID-19 pandemiju u državama sa različitim političkim režimima, tačnije onih sa autoritarnom i demokratskom orijentacijom. Cilj je, takođe, predstavljao i davanje doprinosa pri utvrđivanju ključnih razlika u postupanju autoritarnih i demokratskih političkih režima u kriznim situacijama kakva je COVID-19 pandemija, i to osvrtom na nekoliko značajnih primera. Pri objašnjenju razlika između zemalja s obzirom na politički režim bitno je obratiti pažnju i na ostale faktore koji se ne tiču političkog režima, a to mogu biti kulturna orijentacija, koja se svodi na dimenziju kolektivizam–individualizam, razvijenost zdravstvenog sistema i transparentnost podataka o slučajima povezanim sa COVID-19. Prednost autoritarnih zemalja u borbi sa pandemijom predstavlja njihova centralizovana vlast koja omogućava odlučno i brzo delovanje, kao i činjenica da su njihovi građani skloniji praćenju političkih instrukcija. Uprkos činjenici da su zemlje autoritarne orijentacije uspešne u kontroli i suzbijanju pandemije, one su postigle svoje rezultate oslanjajući se na veoma striktne mere potencijalno ugrožavajući prava i slobode svojih građana, što predstavlja slabost autoritarnih režima. Dok je Kina uspela da vakciniše veliki broj svojih građana i da održi stopu novozaraženih i mortaliteta u normali, Rusija, kao još jedan primer autoritarne države, nije se pokazala jednako uspešnom.

Prednost demokratskih zemalja u borbi sa pandemijom predstavlja obraćanje pažnje na ljudska prava pri uvođenju epidemioloških mera i transparentnost koja onemogućava ignorisanje pretnje. Kao najbitnija prednost demokratskih zemalja izdvaja se niža stopa smrtnosti u odnosu na autoritarne zemlje. Jedna od slabosti demokratskog režima je decentralizovana vlast koja onemogućava brzo uvođenje epidemioloških mera. Pored sporijeg reagovanja demokratskih zemalja na krizu, Sjedinjene Američke Države su uspele da sprovedu u delo paket pomoći u vezi sa COVID-19, pri tome obraćajući pažnju na ljudska prava, kao i na ekonomsku bezbednost svojih građana, što predstavlja odliku demokratskih zemalja po kojoj se ističe i Tajvan. Takođe, Sjedinjene Američke Države su ozbiljno shvatile nedovoljan broj nevakcinisanih građana i uvele mandate koji obuhvataju radnike bez obzira na njihovu delatnost, za razliku od Rusije koja se fokusirala samo na uslužne i transportne delatnosti.

Iz primera Trampovog SAD-a, Putinove Rusije i prvobitne reakcije vlade Si Đipingove (Xi Jinping) Kine možemo zaključiti da ignorisanje i umanjivanje pretnje i suzbijanje informacija, što predstavlja odliku autoritarnih država, nije dobar put ka ostvarenju pobede nad pandemijom. Relativni uspeh Tajvana u suzbijanju pandemije pokazuje da je odgovornost prema ljudima u demokratijama ključna, da one nisu suštinski inferiornije od autoritarnih zemalja u odgovoru na krizu i da diktatorstvo nije neophodno za postizanje efikasnosti i efektivnosti.

LITERATURA

Alon, I., Farrell, M., & Li, S. (2020). Regime Type and COVID-19 Response. *FIIB Business Review*, 231971452092888. doi:10.1177/2319714520928884

Annaka, S. (2021). Political regime, data transparency, and COVID-19 death cases. *SSM - Population Health*, 15, 100832. doi:10.1016/j.ssmph.2021.100832

Åslund, A. (2020). Responses to the COVID-19 crisis in Russia, Ukraine, and Belarus. *Eurasian Geography and Economics*, 1–14. doi:10.1080/15387216.2020.1778499

Azman, A. S., & Luquero, F. J. (2020). From China: hope and lessons for COVID-19 control. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(7), 756–757. doi:10.1016/s1473-3099(20)30264-4

Brennan, E. (2020, May 26). *Coronavirus and protest: How covid-19 has changed the face of American activism*. United States Studies Centre. shorturl.at/dhCKX

Cassan, G., & Van Steenvoort, M. (2021). Political regime and COVID 19 death rate: Efficient, biasing or simply different autocracies? An econometric analysis. *SSM-Population Health*, 16, 100912. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100912>

Diamond, L., & Morlino, L. (2004). The quality of democracy: An overview. *Journal of Democracy*, 15(4), 20–31.

Dixon, R. (2021, July 28). *Want to skip the vaccine in Russia? You could be suspended from work*. The Washington Post. Retrieved on September 26, 2021 from https://www.washingtonpost.com/world/europe/russia-vaccine-rules-putin/2021/07/27/640ea8b6-ebff-11eb-a2ba-3be31d349258_story.html

Frey, C. B., Chen, C., & Presidente, G. (2020). Democracy, culture, and contagion: Political regimes and countries responsiveness to Covid-19. *Covid Economics*, 18, 1–20.

Greer, S. L., King, E. J., da Fonseca, E. M., & Peralta-Santos, A. (2020). The comparative politics of COVID-19: The need to understand government responses. *Global Public Health*, 1–4. doi:10.1080/17441692.2020.1783340

Hofstede, G. (2015). *Dimensions of national cultures*. [http:// geert-hofstede.com/countries.html](http://geert-hofstede.com/countries.html).

Index, D. (2020). In sickness and in health. *A report by The Economist Intelligence Unit*.

Jones, J. M., & Agrawal, S. (2021, August 18). *Workers have strong views on vaccine mandates; more in favor*. Gallup. Retrieved on September 26, 2021 from <https://news.gallup.com/poll/353825/workers-strong-views-vaccine-mandates-favor.aspx>

Kapur, S. (2021, March 6). *Senate passes \$1.9 trillion Covid relief bill, including \$1,400 stimulus checks, with no Republican support*. NBC News. Retrieved on September 26, 2021 from <https://www.nbcnews.com/politics/congress/senate-passes-1-9-trillion-covid-relief-bill-including-1-n1259795>

Karabulut, G., Zimmermann, K. F., Bilgin, M. H., & Doker, A. C. (2021). Democracy and COVID-19 outcomes. *Economics Letters*, 203, 109840. doi:10.1016/j.econlet.2021.109840

Newport, F. (2021, September 3). *Update: American Public Opinion and Vaccination Requirements*. Gallup. Retrieved on September 26, 2021 from <https://news.gallup.com/poll/354506/update-american-public-opinion-vaccination-requirements.aspx>

Ogrysko, N. (2021, September 9). *Biden will now require vaccines for all federal employees via new executive order*. Federal News Network. Retrieved on September 26, 2021 from <https://federalnewsnetwork.com/workforce/2021/09/biden-will-now-require-vaccines-for-all-federal-employees-via-new-executive-order/>

Ritchie H., Mathieu E., Rodés-Guirao L., Appel C., Giattino C., Ortiz-Ospina E., Hasell J., Macdonald B., Beltekian D., & Roser M. (2020). *Coronavirus (COVID-19) Cases*. Our World In Data. Retrieved on September 26, 2021 from <https://ourworldindata.org/coronavirus>

Sallam, M. (2021). COVID-19 Vaccine Hesitancy Worldwide: A Concise Systematic Review of Vaccine Acceptance Rates. *Vaccines*, 9(2), 160. doi:10.3390/vaccines9020160

Scher, I. (2020, March 17). *Taiwan has only 77 coronavirus cases. Its response to the crisis shows that swift action and widespread healthcare can prevent an outbreak*.

ak. Business Insider. Retrieved on September 26, 2021 from <https://www.businessinsider.com/coronavirus-taiwan-case-study-rapid-response-containment-2020-3>

Stasavage, D. (2020). Democracy, autocracy, and emergency threats: lessons for COVID-19 from the last thousand years. *International Organization*, 74(S1), E1-E17. doi:10.1017/s0020818320000338

Tiberghien, Y., & Zhao J. J. (2021, September 24). *Taiwan's COVID-19 vaccine struggles*. East Asia Forum. Retrieved on September 26, 2021 from <https://www.eastasiaforum.org/2021/09/24/taiwans-covid-19-vaccine-struggles/>

Wiseman, P. (2021, September 16). *Small agency, big job: Biden tasks OSHA with vaccine mandate*. AP News. Retrieved on September 26, 2021 from <https://apnews.com/article/joe-biden-business-health-coronavirus-pandemic-henry-mcmaster-f33acd986ad5045e48088a832c6f9903>

Yan, B., Zhang, X., Wu, L., Zhu, H., & Chen, B. (2020). Why Do Countries Respond Differently to COVID-19? A Comparative Study of Sweden, China, France, and Japan. *The American Review of Public Administration*, 027507402094244. doi:10.1177/0275074020942445

SLOBODA IZRAŽAVANJA vs. TEORIJE ZAVERE – OSVRT NA AMERIČKO ISKUSTVO

Milan BLAGOJEVIĆ* student doktorskih studija
Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Sažetak: *Još pre početka globalne pandemije virusa SARS-CoV2, u akademskoj javnosti, političkim krugovima i među entuzijastima okupljenim u najrazličitijim forumima ogromnog internet prostiranja, vodile su se žučne debate o granicama slobode govora i (ne)prihvatljivosti teorija zavere. Pojava objektivno opasne krize kakva je pandemija izazvana koronavirusom uozbiljila je postojeće ideološke debate umevajući element odgovornosti koji se u ranijim raspravama uglavnom nije morao uzimati u obzir: mogućnost da nečije mišljenje izneto u relativno deregulisanom internet prostoru ugrozi zdravlje ljudi ili, u ekstremnom slučaju, dovede do fatalnog ishoda. Međutim, izazov koji opstaje još od pretpandemijskog vremena jeste kako evaluirati stavove koji levitiraju u svojevrsnoj sivoj zoni. Drugim rečima, dok je eksplicitni govor mržnje moguće tretirati intelektualno neproblematičnim ostrakizmom (ali u američkom sistemu ne i zakonskom sankcijom), pitanja kod kojih postoji mogućnost interpretacije „između redova” zahtevaju znatno oprezniji pristup. Ovakva problematika odgovornosti za javnu reč postoji u slučaju koronavirusa, gde se pored često bizarnih i gotovo komičnih stavova koji se mogu podvesti pod nadrilekarstvo i izazivanje panike, susrećemo i sa klasom stavova koji se ne nedvosmisleno definisati kao takvi, tim pre što i sama nauka još uvek nije dala svoju završnu reč o virusu koji je po mnogim aspektima i dalje terra incognita.*

Stavom da cenzurisanje teorija zavere, uprkos njihovoj neistinitosti i potencijalno štetnom karakteru, ni sa moralnog ni sa praktičnog gledišta nije prihvatljivo, autor ovog teksta naginje intelektualnoj poziciji koja u prvi plan stavlja slobodu govora, verujući u sposobnost otvorenog interneta da se „samoreguliše” i navedene teorije diskredituje bez spoljne intervencije. U tom smislu, rad analizira argumentaciju Američkog saveza za građanske slobode (ACLU). Glavni zaključak ove kratke ana-

* E-mail: m.blagoevich@gmail.com

lize jeste da bi sankcionisanje neprihvatljivih mišljenja iznetih na internetu proizvelo više štete nego nedelovanje, te da bi se time podstakla opasna koncentracija moći koja bi potencijalno mogla da ugrozi principe na kojima moderna demokratska društva počivaju.

Ključne reči: *sloboda govora, javni interes, cenzura, teorije zavere, ACLU*

UVOD – O SLOBODI

Kao opšteprihvaćena norma većine nacionalnih zakonodavstva u svetu, sloboda govora ustoličena je davno pre nastanka onoga što će biti poznato kao „digitalno doba”. Od svojih anglosaksonske začetaka u engleskoj „slavnoj” revoluciji (Acemoglu, Robinson, 2012: 199-211) i Prvom amandmanu američkog Ustava (ACLU, 2021a) ovo pravo proširilo se na najveći deo sveta i danas je neizostavni član u ustavima formalno i stvarno demokratskih država od Latinske Amerike do Dalekog istoka. O njenom značaju kao jednom od glavnih demokratskih načela svedoči i to da je čak i u staljinističkom SSSR-u ova sloboda, makar samo fasadno i nominalno, priznata članom 125. sovjetskog Ustava iz 1936. godine (Towe, 1967:1254). U Srbiji, sloboda mišljenja i izražavanja garantovana je članom 46. Ustava (Ustav Republike Srbije, 2007: 29), dok je u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima u članu 19. određena kao osnovno ljudsko pravo (United Nations General Assembly, 1948).

Van filozofskih i altruističkih motiva, u čemu bi bio stvarni, praktični društveni značaj slobode govora kao osnovnog prava? Suštinski odgovor morao bi biti taj da je ona u stvari glavni pokretač svake vrste razvoja. Mogućnost slobodne razmene ideja, tj. pravo svakog da „traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice” (United Nations General Assembly, 1948), glavni je rušitelj dogme i anahronih eksploatatorskih odnosa, prvi kamen u temelju inkluzivnih političkih insitucija bez kojih su i inkluzivne ekonomske institucije nezamislive (Acemoglu, Robinson, 2012: 102). Istorijski posmatrano, postojanje slobodne „tržišne utakmice” ideja značilo je mnogo manje prostora za grešku (i mnogo više prostora da se eventualne greške isprave) nego dekretno upravljanje kraljeva, careva, predsednika, svešteničkih saveta i neizabranih komiteta koji nisu imali konkurenciju koja bi ih primoravala na konstantno unapređivanje i odgovornost za javnu reč. Sloboda govora je za ekonomski i civilizacijski razvoj značila samo jedno: mogućnost da se ljudski potencijali iskoriste do kraja, da se zahvati u ogromni postojeći rezervoar talenata i da se u isti privuku i talenti izvan zemlje.

Pojava interneta početkom devedesetih godina XX veka bila je u tom smislu otkriće u rangu štamparske prese. Prvi put u istoriji globalna populacija na raspolaganju je imala otvoreni forum sa daleko manjom suverenom kontrolom država nego što je to bio slučaj sa svim ranijim medijima, što je dovelo do pitanja gde bi bile granice re-

gulisanja protoka informacija u ovom prostoru¹. Američki savez za građanske slobode, lobi grupa koja je izabrana kao primer jer od 1920. godine principijelno zastupa ideju slobode govora u javnosti i pred američkim sudovima, u ovom pogledu nudi logičan stav. Prema njima, internet je „zona koja zaslužuje stepen zaštite Prvim amandmanom u najmanju ruku jednak onom koji važi za tradicionalne medije poput knjiga, novina i magazina” (ACLU, 2021b). Ova grupa zaslužna je za to što se zaštita Prvim amandmanom proširila i na internet sadržaj nakon što je 1997. godine Vrhovni sSud SAD-a u slučaju „Reno v. American Civil Liberties Union”² presudio da su odredbe tzv. „Zakona o pristojnosti u komunikacijama” kojima bi se cenzurisao „neprikladni sadržaj” za maloletnike neustavne (Reno v. American Civil Liberties Union, 1997). Drugim rečima, „vlada ne može uskratiti nikome pristup slikama i rečima na internetu kao što ne može oteti bilo kome knjigu iz ruku ili prekriti nagu statuu u muzeju” (ACLU, 2021b).

Jasno je, na osnovu do sada navedenog, da se sloboda govora na internetu mora odnositi i na „nepopularna mišljenja”. U suprotnom, navode u ACLU, sama ideja slobode govora ne bi imala smisla, jer se „ustavna prava moraju primenjivati čak i na nepopularne grupe ako se nastoji da se ona sačuvaju za sve” (ACLU, 2021c). Očigledno, termin „nepopularne grupe” određen je vrlo široko i iz njega je u današnjem onlajn svetu nemoguće isključiti ni najbizarnije teoretičare zavera, koji uz pravnu zaštitu jedinstvenu u svetu svakako ne propuštaju mogućnost da svoju kreativnost podele sa globalnom internet publikom.

-
- 1 Ova vrsta dileme, kao i druga pitanja izneta u radu, prvenstveno se odnose na Sjedinjene Američke Države iz dva razloga. Prvo, sa preko 1,56 milijardi IP adresa (što čini 36% od ukupnog broja IP adresa na svetu, sa Kinom na drugom mestu sa 7,7%), SAD imaju neosporno primarnu ulogu u regulaciji i definisanju trendova na internetu (World Population Review, 2021). Drugo, sa slobodom govora kao ideološkim idealom, ovo pitanje ostavlja prostor za debatu koja je u slučajevima Kine, Turske ili Rusije manje svrsishodna.
 - 2 Po žalbi ACLU i još skoro 50 stručnih udruženja, Vrhovni sud je većinom od 7 naspram 2 doneo istorijsku odluku da neustavnim proglasi odredbe zakona iz 1996. koji je sa neobičajenom rigoroznošću i prilično nejasnom definicijom „nepristojnog” sadržaja predviđao krivičnu odgovornost za sve koji (ne nužno direktno, svesno i u komercijalne svrhe) takav sadržaj učine dostupnim maloletnim licima na internetu. Odluka je obrazložena time da zakon „reguliše više nego što je potrebno da bi se zaštitio javni interes”, odnosno da su restrikcije zasnovane na sadržaju neprihvatljive, da krivična odgovornost znači da bi građani morali da znaju šta je tačno nedozvoljeno, kao i da internet za razliku od klasičnih medija nema „invazivnu prirodu” koja bi zahtevala direktnu regulaciju (Cox, 1998: 766-780).

Mesto za „loše” ideje

O tome da li je internet samo dao platformu teorijama zavere koje bi i u svakom slučaju nastale, ili je on *per se* katalizator koji doprinosi njihovom stvaranju i razvoju³, ovde se neće se raspravljati budući da je to pitanje koje zaslužuje zasebno istraživanje. Ono što se svakako može konstatovati jeste da one postoje, da su brojne, da često mogu biti do komičnosti bizarne i da je internet nesumnjivo povećao domašaj glasila brišući fizičke granice njihovog širenja (Andrade, 2020: 508). U neke od sada već klasičnih teorija ubrajamo teorije o „globalnoj jevrejskoj zaveri”, ubistvu predsednika Kenedija (Kennedy), napadu na Perl Harbor ili 11. septembru (Räikkä, 2018: 6). Naravno, konstantno se generišu i nove, te danas imamo teoriju o ravnoj Zemlji, čitav niz teorija o nestanku malezijskog leta MH370 2014. godine ili, odnedavno, o koronavirusu. Neka od najpoznatijih imena moderne konspirologije bili bi Erih fon Deniken (von Däniken), Aleks Džouns (Jones) i verovatno medijski najistaknutiji Dejvid Ajk (Icke), kreator iracionalne i antisemitske „reptilske teorije” koja je privukla toliko pratilaca da je i kredibilnim istraživačima religije ona postala predmet istraživanja (Robertson, 2013). Jasno je, pak, da je u pitanju vrlo heterogena grupa, koja se donekle može klasifikovati i gradacijski poređati i po mogućoj verodostojnosti i potencijalnom uticaju na javnost.

Definisati teorije zavere teže je nego što na prvi pogled izgleda. Moderni finski filozof Juha Raika (Räikkä) naglašava da neke prihvaćene definicije ne opisuju fenomen dovoljno precizno. Na primer, stav da su one „umišljene alternative zvaničnim verzijama” (akcentat je, dakle, na „umišljene”) ne uvažava mogućnost da se u nekom momentu dokaže njihova tačnost (Räikkä, 2018: 4). Istovremeno, definicija prema kojoj je teorija zavere „svako objašnjenje događaja koje ima element konspirativnosti” (akcentat na „konspirativnosti”) postavljena je previše široko. Jer, kako navodi Raika, reći da su npr. 2011. godine šestorica avganistanskih studenata uhapšena zbog „zavere” da ubiju predsednika Karzajia (Karzai) nije teorija zavere (Räikkä, 2018: 4). Mišljenje je Dejvida Robertsona da sam termin „teorija zavere” može biti samo retorička forma koja bi služila kao izgovor za diskreditaciju protivnika, odnosno za „zanemarivanje... ili čak represiju političkog protesta”, te bi, prema njemu, bilo svrsishodnije koristiti pojam „konspirativna verovanja” (Robertson, 2013: 29).

3 Autor ovog rada smatra da je u pogledu ovog pitanja prihvatljivo mišljenje religijologa Dejvida Robertsona (Robertson), prema kojem se glavna zasluga interneta sastoji u tome što je konspirativne narative „preseleo” u mejnstrim i popularnu kulturu, gde oni danas nisu više „isključivo vezani za desničarske i hrišćanske diskurse” (Robertson, 2013:30).

Neka vrsta klasifikacije bila bi, dakle, neizbežna, pa bismo u tom smislu mogli razlikovati četiri grupe: dokazane teorije, odbačene, „obmanjivačke”, koje su svojevrsne teorije zavere o teorijama zavere, i otvorene koje, najjednostavnije, nisu ni potvrđene ni opovrgnute (Räikkä, 2018: 5). Postojanje prve grupe upravo je ključni element u argumentaciji protiv državnog ograničavanja slobode govora kada su u pitanju teorije zavere.

Naime, negativne konotacije povezane sa pojmom teorije zavere počinju od pretpostavke da je reč o „lažnim” verovanjima koje treba suzbijati. Takav stav, međutim, implicitno priznaje postojanje nekakvog centralnog, u izvesnom smislu „prvosvešteničkog” autoriteta koji bi imao ovlašćenje i moralnu obavezu da takve pojave u društvu suzbija sa nepogrešivom tačnošću u svojim procenama. Osim činjenice da sveznaujući autoritet ne postoji, sasvim je legitimno pretpostaviti da bi prevelika koncentracija moći u okviru sistema stvorenog sa ciljem da osigura kontrolu i bezbednost izvesno podstakla takav sistem na zloupotrebu moći, što u krajnoj liniji smanjuje slobodu i bezbednost svih. Ukratko, ukoliko za određenu tvrdnju postoji makar promil verovatnoće, otvorena debata o tom pitanju bila bi u interesu javnosti. Afera „Votergejt” (Watergate) osporavala je zvaničnu verziju administracije Ričarda Niksona (Nixon) i o njoj se danas govori kao o istorijskoj činjenici. Potvrđeni su i neetički ljudski eksperimenti u kojima je CIA testirala efekte upotrebe droge LSD u projektu MK Ultra (Andrade, 2020: 508). Takođe, tvdnja da je federalna NSA zajedno sa partnerima iz sistema „pet očiju” i u saradnji sa najvećim tehnološkim kompanijama vansudski prikupljala podatke miliona korisnika interneta smatrala bi se teorijom zavere pre nego što ju je 2013. godine Edvard Snouden (Snowden) obelodanio (Harding, 2014). Juha Raika svoju odbranu slobode govora jezgrovitio sumira: „Loše teorije zavere su prihvaljiva cena koju plaćamo za dobre” (Räikkä, 2018: 3). Jednostavno, internet je omogućio gotovo morbidni „Pizzagate”, ali je i proširio glas o možda najznačajnijem uzbunjivaču ikada.

Naposletku, nesputano širenje i „loših” teorija u sebi već sadrži mehanizam njihovog suzbijanja. Dok zabrane, kao znak straha i priznanja legitimnosti, mogu biti gorivo za njihov dalji razvoj, nereagovanje u maniru markuzeovske „pasivne tolerancije” (Wolff et al., 1965: 86-122) može biti najbolji način njihove diskreditacije, uz šta možemo pretpostaviti i da bi za njihove autore sama mogućnost plasiranja informacija bez nekakvog stvarnog uticaja predstavljala dovoljnu satisfakciju. Osim toga, odbacivanje neke tvrdnje na otvorenom tržištu ideja, što današnji internet jeste, ne bi ostavilo mesta za sumnju u grešku i njenu moguću istinitost, za razliku od situacije u kojoj bi ona bila destimulirana autoritarnom zabranom „odozgo nadole”.

Mesto za „opasne” ideje

Postavlja se, međutim pitanje, šta je sa onim internet govorom koji može imati potencijalno štetne posledice. Postoje autori koji smatraju da bi širenje teorija zavere u određenim slučajevima trebalo da bude zakonski zabranjeno (Räikkä, 2018: 3). To pitanje je posebno dobilo na značaju sa početkom globalne pandemije. Uz to, ozbiljnosti problema doprinosi činjenica da poznate ličnosti sa milionskom publikom neretko doprinose širenju teorija zavere na društvenim mrežama, kao i da su milenijalci, najčešći konzumenti takvog sadržaja i generacija koja je najprisutnija u digitalnoj sferi, od 2019. godine postali najbrojnija starosna kohorta u SAD-u (Fry, 2020).

Odredimo li teorije zavere kao „objašnjenja koja određene situacije tumače kao rezultat akcija male, moćne grupe sa zločudnim namerama”, jasno je da će se veliki broj njih odnositi na polje medicine (Andrade, 2020: 506). Njihova današnja ekspanzija stoga nikako nije novost, te bi se čak moglo reći da su one konstantna nuspojava svakog novog proboja u medicini. Od prve vakcine protiv malih boginja s kraja XVIII veka i verovanja da ona izaziva rast rogova do verovanja da lekari svesno vakcinišu decu opasnim vakcinama (u šta veruje 20% Amerikanaca), da se lek za rak namerom krije (37%) i da su polio, HIV i Covid-19 napravile vlade radi kontrolisanja određenih populacija, vidimo da pripisivanje „političke agende” medicinskim praksama nije retka pojava⁴. Ta verovanja, međutim, mogu imati sasvim realne štetne posledice, o čemu svedoči to da u razvijenom svetu dolazi do sporadičnih epidemija morbila usled odbijanja roditelja da vakcinišu decu zbog straha od autizma (Andrade, 2020: 506-507). Porastu ovakvih zdravstvenih rizika sigurno doprinosi i sklonost mnogih poznatih ličnosti da svoje alternativne metode⁵ lečenja javno popularišu, poput poznatog televizijskog voditelja i potkastera Džoa Rogana (Rogan), koji je u programu CNN-a istakao da je koronavirus tretirao ivermektinom⁶, poznatim antiparazitikom za životinje (Wemple, 2021).

4 Jedno istraživanje marketinške agencije „You-Gov” iz 2013. godine pokazalo je da čak 49% Amerikanaca veruje u makar jednu medicinsku teoriju zavere, dok u njih tri i više veruje 18% (Oliver, Wood, 2014: 817).

5 Zanimljivo je da je još 2011. godine u filmu „Zaraza” (Contagion) o fiktivnoj smrtonosnoj pandemiji prikazan lik teoretičara zavere čiji blog „erodira poverenje u nauku” i promoviše lečenje improvizovanim lekovima (Metz, 2021). Predstavljanje takvih ličnosti u negativnom svetlu u filmu i popularnoj kulturi moglo bi se posmatrati kao jedan od legitimnih načina diskreditacije teorija zavere (prim. aut).

6 Mada je Roganovo „nadrilekarstvo” medijski prenaplašeno budući da on jeste naveo da je u pitanju „ljudska verzija leka” uzeta po uputstvu lekara (Wemple, 2021), poznato je da nivo obrazovanja jeste varijabla koja utiče na sklonost ka teorijama zavere (Andrade, 2020: 511), te nije teško pretpostaviti da ovakve izjave mogu da povećaju zloupotrebu veterinarskog ivermektina (prim. aut).

Još jedan slučaj koji to dobro ilustruje predstavlja nedavni primer pop pevačice Niki Minaž (Minaj), koja je na svom Tviter nalogu sa preko 22 miliona pratilaca podelila priču o poznaniku sa Trinidada kojem je vakcinacija navodno ozbiljno narušila reproduktivno zdravlje (Bateman, 2021). Znajući da takva informacija neke osobe može odvratiti od vakcinacije i potencijalno im ugroziti život, pitanje je koji je ispravan način za tretiranje takvog govora na internetu.

Autor ovog teksta smatra da politika kompanije „Tviter” u ovakvim slučajevima predstavlja ispravno rešenje. Za razliku od kompanije „Youtube” koja odnedavno uklanja sav antivakcerski sadržaj (Bergen, Nix, 2021), od marta 2020. godine na Tviteru se primenjuje novi sistem označavanja i upozoravanja („labels and warnings”) na potencijalno štetan i netačan sadržaj u vezi sa pandemijom koronavirusa sa ciljem da korisnike obavesti o tome da informacija kojoj su izloženi „protivrečni uputstvima eksperata za javno zdravlje” (Roth, Pickels, 2020). Kompanija će u skladu sa tim problematični sadržaj grupisati u tri kategorije: obmanjujući (dokazano lažni), koji može biti uklonjen u zavisnosti od potencijalne štetnosti, sporni (tačnost je predmet diskusije), koji se obeležava oznakom ili upozorenjem, i neprovereni (tačnost nepotvrđena), uz objašnjenje konteksta⁷ (Roth, Pickels, 2020). Takva zvanična politika je na neki način najmanje loše rešenje, srednji put koji zadovoljava oba ideološka tabora u koliziji slobode i bezbednosti, dopustiva intruzija u slobodu govora prema postojećem zakonodavnom okviru SAD-a i primer koji bi se mogao kopirati i na drugim internet forumima. Istina, to zahteva izdatke za održavanje ogromne vojske „živih kontrolora sadržaja” sa ograničenim nadležnostima, no to bi ipak bila prihvatljiva cena za ostale prednosti koje je internet doneo u moderni život. Ovaj model regulisanja kontroverznog govora odgovara preporukama Juhea Raikkea, prema kojima država ne bi trebalo da interveniše u otvorenim debatama, ali ne bi trebalo ni da bude pasivna, već da se postara da „pogledi naučne zajednice dobiju dovoljno javnog publiciteta”, kao i da se stara o tome da „građani imaju dovoljno veština da interpretiraju medije” (Räikkä, 2018: 3). Na sličnom tragu je i autor Andrade, koji smatra da „zdravstvena pismenost, kritičko razmišljanje i opšte obrazovanje mogu da umanje verovanja u teorije zavere”, te preporučuje intenzivnije edukativne kampanje, osnaživanje i bolju zdravstvenu zaštitu marginalizovanih grupa sklonih verovanjima u teorije zavere, dijalog umesto zastrašivanja koje bi samo produbilo polarizaciju i, konačno, ono „oružje” koje konspirolozima i daje najveću moć – Tviter i društvene mreže. (Andrade, 2020: 508-518).

7 Da je i dalje u pitanju siva zona, vidljivo je iz kontradiktornog pravila da „lične anegdote i svedočanstva iz prve ruke ne narušavaju politiku kompanije o obmanjujućem govoru”. U slučaju Niki Minaž sankcionisanje je izostalo, pa su Ministarstvo zdravlja Trinidada i Tobaga, američki Centar za kontrolu bolesti (CDC) i Evropska agencija za lekove (EMA) morali zasebno da demantuju da su navedeni problemi nuspojave vakcinacije (Bateman, 2021).

ZAKLJUČAK – SJEDINJENE DRŽAVE KAO PRIMER?

Konačno, šta se može naučiti iz američkog pristupa slobodi govora? Nesporno je da je reč o drugačijoj političkoj kulturi, te puko presađivanje javnih politika iz sistema koji je nastao jedinstvenom dvoipovekovnom evolucijom ne bi bilo pravo rešenje. Iz perspektive evropskog posmatrača, ACLU sa svojom apsolutizacijom slobode govora može delovati gotovo fundamentalistički. Paradoksalno, ista grupa koja zdušno brani pravo na abortus, gej i trans prava mora principijelno da brani i slobodu govora neonacista i Ku Klux Klana (Ku Klux Klan) dokle god je ona u skladu sa odlukama Vrhovnog suda, prema kojima je govor kažnjiv jedino ukoliko ima jasne namere i veliku verovatnoću da proizvede „neposredna nezakonita dejstva” ili ako su neistinite tvrdnje o javnim funkcionerima iznete uz zlonamernu svest o njihovoj netačnosti (ACLU, 2021a). Jedna od problematičnih nuspojava ovako široko postavljene slobode govora jeste i to da se zaštita Prvim amandmanom u nekim slučajevima može odnositi čak i na pogrešno stručno lekarsko mišljenje (Schweikart, 2018: 1041-1048). To, naravno, ne znači da američka iskustva treba „u paketu” odbaciti u potpunosti, već da se prema primerima dobre prakse treba odnositi pragmatično.

Istovremeno, ovde nije reč o amnestiranju teoretičara zavere. Najveći broj takvih teorija je intelektualno siromašan, nedokaziv i senzacionalistički. Rasprave o postistini i „smrti stručnosti” mogle bi ići unazad do Sokrata i njegovog skepticizma prema demokratiji i odijuma prema masi (Vilhar, Pavlović, 1983). No, suštinski najbitnija lekcija američkog pristupa ovom pitanju jeste ona o kontrolnoj funkciji slobode govora. Sa istorijski opravdanim očekivanjem zloupotrebe prevelike moći u rukama autoriteta koji može imati i najbolje namere, scenario u kojem je „lek” gori od bolesti koju treba da izleči ne može se smatrati uspešnim rešenjem. Bilo bi samo pitanje vremena kada bi kontrolni sistem, pervertiran u tiraniju, pokušao da pod svoju političku i pravnu jurisdikciju stavi i *forum internum*, prostor suverene slobode svakog pojedinca i preduslov za lično samoostvarenje. Sa mogućnošću takvog distopijskog scenarija, tehnički već sada ostvarivog uz postojeći nivo tehnološkog razvoja, tolerisanje konspirativnih konstrukcija po opskurnim forumima ili zbijenih u 280 karaktera i obeleženih jasnim „odricanjima od odgovornosti” deluje kao manje zlo.

LITERATURA

Acemoglu, D & Robinson, J.A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. London: Profile Books.

ACLU (2021a). *Freedom of expression*. Preuzeto 26. septembra 2021. sa: <https://www.aclu.org/other/freedom-expression>.

ACLU (2021b). *Internet Speech*. Preuzeto 26. septembra 2021. sa: <https://www.aclu.org/issues/free-speech/internet-speech>.

ACLU (2021c). *What's at stake*. Preuzeto 26. septembra 2021. sa: <https://www.aclu.org/issues/free-speech#current>.

Andrade, G. (2020). Medical conspiracy theories: cognitive science and implications for ethics. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 23 (3), str. 505–518.

Bateman, T. (2021, September 15). *Nicki Minaj tweeted that COVID vaccines cause 'swollen testicles' and Twitter did nothing about it*. Euronews. Preuzeto 18. septembra 2021. sa: <https://www.euronews.com/next/2021/09/15/nicki-minaj-told-22-6m-people-covid-vaccines-cause-swollen-testicles-twitter-did-nothing>.

Bergen, M & Nix, N. (2021, September 29). *YouTube Will Remove Videos With Misinformation About Any Vaccine*. Bloomberg. Preuzeto 29. septembra 2021. sa: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-09-29/youtube-will-remove-videos-with-misinformation-about-any-vaccine>.

Cox, J.L. (1998). Defining a New Medium of Communication under the First Amendment: The Supreme Court Tackles Speech on the Internet in *Reno v. American Civil Liberties Union*. *Nova Law Review*, 22 (3), str. 763–781.

Fry, R. (2020). *Millennials overtake Baby Boomers as America's largest generation*. Pew Research Centre. Preuzeto 24. septembra 2021. sa: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/28/millennials-overtake-baby-boomers-as-americas-largest-generation/>.

Harding, L. (2014). *Dosije Snouden*. Beograd: Evro giunti.

Metz, N. (2021). *I couldn't bear to watch 'Contagion' last year, but I rewatched it recently and asked the screenwriter what he would change*. Chicago Tribune. Preu-

zeto 7. novembra 2021. sa: <https://www.chicagotribune.com/entertainment/what-to-watch/ct-mov-revisiting-movie-contagion-a-year-into-the-pandemic-20210506-rj-sgxcmerfachnfqfsgqm6fbya-story.html>.

Oliver, J. E & Wood, T. (2014). Medical Conspiracy Theories and Health Behaviors in the United States. *JAMA Internal Medicine*, 174 (5), str. 817–818.

Räikkä, J. (2018). Conspiracies and Conspiracy Theories: An Introduction. *Argumenta*, 6.

Reno v. American Civil Liberties Union, 521 U.S. 844 (1997).

Robertson, D.G. (2013). David Icke's Reptilian Thesis and the Development of New Age Theodicy. *International Journal for the Study of New Religions*, 4 (1), str. 27–47.

Roth, Y & Pickels, N. (2020, May 11). *Updating our approach to misleading information*. Twitter. Preuzeto 23. septembra 2021. sa: https://blog.twitter.com/en_us/topics/product/2020/updating-our-approach-to-misleading-information.

Schweikart, S. J. (2018). Constitutional Regulation of Speech (and False Beliefs) in Health Care. *AMA journal of ethics*, 20 (11), str. 1041–1048.

Towe, T.E. (1967). Fundamental Rights in The Soviet Union: A Comparative Approach. *University of Pennsylvania Law Review*, 115 (8), str. 1251–1274.

United Nations General Assembly (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Preuzeto 23. septembra 2021. sa: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

Ustav Republike Srbije (2007). Beograd: Službeni glasnik.

Vilhar, A & Pavlović, B. (1983). *Platon: Država*. Beograd: BIGZ.

Wemple, E. (2021). *Opinion: CNN defends Joe Rogan treatment in fiery statement*. Washington Post. Preuzeto 7. novembra 2021. sa: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2021/10/21/joe-rogan-cnn-ivermectin-statement-gupta/>.

Wolff, R.P., Moore, B. Jr. & Marcuse, H. (1965). *A critique of pure tolerance*. Boston: Beacon Press.

World Population Review (2021). *Ip Address by Country*. Preuzeto 27. septembra 2021. sa: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/ip-address-by-country>.

